

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
Природничо-географічний факультет Кафедра загальної та
регіональної географії

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Природно-заповідні території

Галузь знань: 10 Природничі науки

Спеціальність: 106 Географія

галузь знань: 01 Освіта

спеціальність: 014 Середня освіта (Географія)

освітньо-професійна програма: Середня освіта (Географія. Біологія та
здоров'я людини)

мова навчання: українська

УХВАЛЕНО
Рішенням кафедри загальної та
регіональної географії
Протокол № 1 від 30 серпня 2023 року

Загальна інформація про дисципліну

Назва дисципліни	Природно-заповідні території
Викладач	к.пед.н, доцент Мащенко Ольга Миколаївна
Профайл викладача	https://pgf.sspu.edu.ua/kolektyv-kafedry
Контактний тел.	0950594382
E-mail:	mashchenko1960@gmail.com
Консультації	Консультації проводяться щосереди о 12:30 год.; групові або одноосібні.

Анотація до дисципліни

Дисципліна Природно-заповідні території представлена трьома розділами.

У першому розділі розкривається зміст, структура та об'єкти заповідної справи та історія її розвитку в Україні, представлена шістьма етапами, і дається характеристика категорій об'єктів природно-заповідного фонду України.

Розділ 2. Природоохоронна та рекреаційна діяльність на територіях об'єктів природно-заповідного фонду України включає поняття про режими охорони на територіях та в об'єктах природно-заповідного фонду України та основні шляхи їх реалізації, висвітлює установи та види рекреації на природно-заповідних територіях та об'єктах, екскурсійну діяльність та екотуризм у межах природно-заповідного фонду України.

Розділ 3. Об'єкти природно-заповідного фонду та міжнародне співробітництво України в галузі заповідної справи включає інформацію про структуру природно-заповідного фонду України, закономірності розміщення територій та об'єктів ПЗФ в Україні, класифікацію заповідних територій Міжнародного союзу охорони природи та зонально-регіональний огляд об'єктів природно-заповідного фонду України.

Мета і завдання дисципліни

1. Мета навчальної дисципліни «Природно-заповідні території»: сформувати цілісне уявлення про ознаки, закономірності поширення і діяльність усіх категорій природно-заповідного фонду України та міжнародне співробітництво України в галузі заповідної справи

Завдання навчальної дисципліни:

1. Вивчити структуру природно-заповідного фонду та історію розвитку заповідної справи в Україні.
2. Засвоїти ознаки та функції усіх категорій природно-заповідного фонду України
3. Пояснити географічно-созологічні ознаки об'єктів природно-заповідного фонду України в межах мішанолісової, лісостепової та степової природних зон України
4. Охарактеризувати види природоохоронної та рекреаційної діяльності на територіях об'єктів природно-заповідного фонду України
5. Розкрити міжнародне співробітництво України в галузі заповідної справи

Формат дисципліни

Ознаки дисципліни	
Рік викладання	2023/2024
Освітній ступінь	бакалавр
Курс навчання	2
Семестр	4
Формат курсу	очний
Обов'язкова /вибіркова	вибіркова
Кількість кредитів/годин	4/120
Кількість розділів	3 розділи
Форма контролю	залік
Лекції	24 год.
Практичні заняття	24 год.
Самостійна робота	72 год.

Очікувані результати навчання з дисципліни:

1. Називає елементи структури та види об'єктів заповідної справи, перелічує категорії природно-заповідного фонду України
2. Розуміє ознаки та функції усіх категорій природно-заповідного фонду України
3. Описує зміст заповідної справи та етапи її розвитку в Україні, географічно-созологічні ознаки об'єктів природно-заповідного фонду України в межах мішанолісової, лісостепової та степової природних зон України.
4. Пояснює структуру природно-заповідного фонду та міжнародне співробітництво України в галузі заповідної справи
5. Характеризує види природоохоронної та рекреаційної діяльності на територіях об'єктів природно-заповідного фонду України

Тематичний план вивчення дисципліни

РОЗДІЛ 1. Зміст заповідної справи та об'єкти природно-заповідного фонду України

Тема 1. Зміст заповідної справи та її історія в Україні

Зміст, структура та об'єкти заповідної справи. Теоретична та практична складові заповідної справи. Об'єкти заповідної справи: матеріальні та ідеальні. Право власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду: державна, комунальна та приватна. Категорії природно-заповідного фонду України. Поділ об'єктів ПЗФ України на природні території й об'єкти та на штучно створені об'єкти. Поділ територій та об'єктів ПЗФ України за значенням та юридичним статусом.

Історія розвитку заповідної справи в Україні. Перший етап історії розвитку заповідної справи в Україні – примітивно-релігійний. Другий етап історії розвитку заповідної справи в Україні – приватно-феодалний. Третій етап історії розвитку заповідної справи в Україні – науково-пізнавальний. Четвертий історії розвитку заповідної справи в Україні – створення державних заповідників та їх мережі. П'ятий етап історії розвитку заповідної справи в Україні – занепадів та підйомів заповідної справи. Шостий етап історії розвитку заповідної справи в Україні – розквіту заповідної справи та формування екологічної мережі

Тема 2. Категорії об'єктів природно-заповідного фонду України

Природні заповідники як категорія природно-заповідного фонду України із абсолютним заповіданням. Функції та завдання заповідників. Вимоги до створення заповідників. Режим регульованої заповідності в заповідниках України. Заказники як категорії природно-заповідного фонду із основною функцією заповідання. Заказники загальнодержавного та місцевого значення. Види заказників за характером об'єктів, що охороняються. Визначення типів режимів заказників України.

Біосферні заповідники (біосферні резервати), їхні функції. Екологічні, економічні та соціальні завдання біосферних резерватів. Функціональне зонування біосферних заповідників. Особливості функціональних зон: заповідної, буферної, зони антропогенних ландшафтів, зони регульованого заповідного режиму. Національні природні парки як категорії природно-заповідного фонду з функціональним зонуванням території. Функції національних природних парків. Функціональне зонування природних національних парків. Особливості функціональних зон НПП: заповідної, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації, господарської. Регіональні ландшафтні парки як категорії природно-заповідного фонду з функціональним зонуванням території. Основні завдання регіональних ландшафтних парків. Пам'ятки природи та заповідні урочища як природні об'єкти природно-заповідного фонду України. Штучні об'єкти природно-заповідного фонду України: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, охоронні зони.

РОЗДІЛ 2. Природоохоронна та рекреаційна діяльність на територіях об'єктів природно-заповідного фонду України

Тема 3. Природоохоронна діяльність на територіях об'єктів природно-заповідного фонду України

Режими охорони на територіях та в об'єктах природно-заповідного фонду України. Созологічні пріоритети територій ПЗФ. Основні шляхи реалізації режиму охорони на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України. Функція ренатуралізації екосистем та їх компонентів у об'єктах ПЗФ. Основні напрямки відновлювальних заходів на територіях та об'єктах ПЗФ. Відновлення трав'янистих екосистем в у об'єктах ПЗФ. Відновлення лісових екосистем в у

об'єктах ПЗФ. Ренатуралізація водних об'єктів та реінтродукція видів на територіях ПЗФ. Збереження та відновлення етнічних традицій природокористування на територіях ПЗФ та суміжних з ними ділянках. Організаційне забезпечення та історія збереження етнічних традицій природокористування в світі та Україні. Відновлення давніх традицій природокористування на теренах природно-заповідного фонду України. Наукові дослідження територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Літопис природи. Освітньо-виховна діяльність на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду

Тема 4. Рекреаційна діяльність на територіях та в об'єктах природно-заповідного фонду України

Установи та види рекреації на природно-заповідних територіях та об'єктах. Екскурсійна діяльність та екотуризм у межах природно-заповідного фонду України. Рекреаційна діяльність на територіях екстенсивної та інтенсивної рекреації об'єктів ПЗФ багатофункціонального призначення. Комплекс вимог до розробки та облаштування екологічних стежок на територіях об'єктів ПЗФ Еколого-освітні стежки на територіях об'єктів ПЗФ багатофункціонального призначення в Україні. Еколого-освітня стежка «На гору Говерла» у Карпатському національному природному парку, Види рекреаційної діяльності у межах природно-заповідного фонду України. Різновиди традиційного туризму, полювання, рибальство, екстремальний туризм як форми популярної рекреаційної діяльності у межах ПЗФ. Фінансово-економічні аспекти рекреаційної діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Видів платних послуг, які можуть надаватися установами ПЗФ України.

РОЗДІЛ 3. Об'єкти природно-заповідного фонду та міжнародне співробітництво України в галузі заповідної справи

Тема 5. Структура природно заповідного фонду України та її відповідність міжнародній класифікації заповідних територій МСОП

Структура природно-заповідного фонду України. Закономірності розміщення територій та об'єктів ПЗФ в Україні. Міжнародна класифікація заповідних територій Міжнародного союзу охорони природи. Характеристика категорій заповідних територій Міжнародного союзу охорони природи (МСОП). Відповідність категорій природно-заповідного фонду України категоріям Міжнародного союзу охорони природи. Міжнародні природоохоронні конвенції та угоди, «червоні» переліки видів. Транскордонні природоохоронні території в Україні.

Тема 6. Зонально-регіональний огляд об'єктів природно-заповідного фонду України

Заповідники мішанолісової зони України. Рівненський Черемський природний заповідник, Поліський природні заповідники Національні природні парки мішанолісової зони України. Шацький та Деснянсько-Старогутський національні природні парки Заповідники лісостепової зони. Природні заповідники "Розточчя", "Медобори" та відділення Українського степового природного заповідника «Михайлівська цілина». Національні природні парки лісостепової зони. Яворівський національний природний парк та «Подільські Товтри». Заповідники степової зони України. Біосферні заповідники "Асканія-Нова" ім. Ф.Е.Фальц-Фейна, Чорноморський та Дунайський. Природні заповідники "Сланецький степ",

Дніпровсько-Орільський, Український степовий, Луганський. Національні природні парки степової зони: "Святі Гори" та Азово-Сиваський. Географічно-созологічні ознаки окремих регіональних ландшафтних парків, пам'яток природи, заповідних урочища та штучних об'єктів природно-заповідного фонду України в межах мішано лісової, лісостепової та степової природних зон України.

Політика дисципліни

Вивчення природно-заповідних територій потребує: виконання тестових завдань, самостійної роботи тощо; підготовки до практичних занять; опрацювання рекомендованої основної та додаткової літератури, а також інших інформаційних джерел.

Підготовка та участь у практичних заняттях передбачає: ознайомлення з програмою навчальної дисципліни, питаннями, які виносяться на заняття з відповідної теми; вивчення конспекту лекцій, а також позицій, викладених у підручниках, монографічній та іншій науковій літературі тощо.

Результатом підготовки до заняття повинно бути змістовне володіння здобувачем вищої освіти матеріалом теми, якій присвячено відповідне заняття, а саме знання: поняттєво-термінологічного апарату дисципліни; теоретичних основ, методик, класифікацій тощо.

Розв'язання практичних завдань повинно як за формою, так і за змістом відповідати вимогам, що висуваються до вирішення відповідного завдання, свідчити про його самостійність, відсутність ознак повторюваності та плагіату.

Розв'язання практичних завдань повинно як за формою, так і за змістом відповідати вимогам, що висуваються до вирішення відповідного завдання, свідчити про його самостійність, відсутність ознак повторюваності та плагіату.

На практичних заняттях присутність здобувачів вищої освіти є важливою, так само як їх участь в обговоренні всіх питань теми. Здобувач вищої освіти повинен дотримуватися навчальної етики, поважно ставитися до учасників процесу навчання, бути зваженим, уважним та дотримуватися дисципліни й часових (строкових) параметрів навчального процесу.

Академічна доброчесність

Очікується, що роботи студентів будуть їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел списування, втручання в роботу інших студентів становлять приклади можливої академічної недоброчесності. Неприпустимо надавати для оцінювання письмову роботу, підготовлену за участю інших осіб. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її незарахування викладачем, незалежно від масштабів плагіату чи обману. Вивчення дисципліни передбачає дотримання положень Кодексу академічної доброчесності СумДПУ імені А.С.Макаренка.

Система оцінювання та вимоги

Поточний контроль навчальних досягнень здійснюється протягом семестру на практичних заняттях. Результати (кількість набраних балів) фіксує викладач.

Використовуються такі форми поточного опитування: тестування, контрольна робота з відкритими питаннями, участь у обговоренні питань для контролю знань на практичних заняттях.

Поточний контроль відображає поточні навчальні досягнення студента в освоєнні програмного матеріалу дисципліни і спрямований на необхідне корегування самостійної роботи студента. Сюди входить: методи усного контролю – бесіда, розповідь, доповідь студента, роз'яснення, відповіді на запитання. Усний контроль проводиться майже на кожному занятті в індивідуальній, фронтальній або комбінованій формі. Викладач розробляє чіткі критерії оцінювання всіх видів навчальної роботи у комплексному контролі знань, доводить їх до відома студентів на початку вивчення навчальної дисципліни. Результати поточного контролю є складовою визначення підсумкової оцінки і враховуються науково- педагогічним працівником при визначенні підсумкової оцінки з даної дисципліни. До поточного контролю також відноситься виконання практичних завдань, бали за які враховуються у підсумкову оцінку.

При контролі виконання завдань, які винесені для самостійного опрацювання, оцінці підлягають: самостійне опрацювання тем в цілому чи окремих питань; вміння застосовувати теоретичні знання при виконанні практичних завдань; тощо. Результати самостійної роботи перевіряються в складі модульних контрольних робіт до розділів, а також у формі завдань у Мудлі. Бали, набрані студентом за виконання завдань з самостійної роботи, додаються до суми балів, набраних студентом з інших видів навчальної роботи з дисципліни.

У кінці кожного розділу проводиться модульна контрольна робота.

Вид контролю – залік. Це форма підсумкової атестації, що полягає в оцінці засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу (виконаних ним певних видів робіт на практичних заняттях та під час самостійної роботи) з навчальної дисципліни за семестр. Загальна оцінка обраховується в кінці семестру, як сума балів за виконання всіх видів робіт. Враховуються бали, набрані на поточному тестуванні, самостійній роботі та бали підсумкового контролю. Оцінювання проводиться за 100-бальною шкалою

Критерії оцінювання результатів навчання

Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
------	---

90-100	Глибоко і міцно засвоїв програмний матеріал з природно-заповідних територій; вичерпно, послідовно, грамотно і логічно його викладає. Прогнозує і передбачає подальший хід явища, описує можливі наслідки, результати, що випливають з наявних даних. На основі проблемної ситуації виділяє проблему, конструює гіпотези і перевіряє їх. При цьому студент не має утруднень при відповідях на видозмінені завдання, вільно справляється із класифікаціями, типологіями та іншими видами застосування знань, показує знайомство з монографічною літературою, правильно обґрунтовує прийняті рішення, володіє різнобічними навичками і прийомами виконання практичних робіт, володіє в повному обсязі специфічним поняттєво-термінологічним апаратом навчальної дисципліни.
82-89	Твердо знає програмний матеріал, грамотно й по суті викладає його; не допускає суттєвих неточностей у відповідях на питання, правильно застосовує теоретичні положення при вирішенні практичних питань і задач, впевнено володіє необхідними навичками і прийомами їх виконання, коректно встановлює причинно-наслідкові зв'язки.
74-81	Знає програмний матеріал, грамотно й по суті викладає його, але допускає деякі неточності під час відповіді; правильно застосовує теоретичні положення при вирішенні практичних питань і задач, володіє необхідними навичками і прийомами їх виконання. Самостійно відтворює знання з елементами перетворення. Застосовує їх у видозмінених, але близькій до типової ситуації, однак потребує допомоги викладача. Дає свою власну інтерпретацію матеріалу (пояснення, короткий виклад). Уміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, здійснює перенесення дій.
64-73	Має знання лише основного матеріалу, але не засвоїв його окремих деталей, допускає неточності, недостатньо правильні формулювання, порушення послідовності у викладі програмного матеріалу і відчуває утруднення при виконанні практичних робіт і розв'язанні задач.
60-63	Самостійно відтворює інформацію та застосовує її у типовій ситуації, але при цьому виявляє невпевненість у своїх діях. На основі фактів робить висновки, але за допомогою викладача, намагається зробити звіт про виконані дії тощо.
35-59	Не знає більшої частини програмного матеріалу, допускає суттєві помилки; не володіє у достатньому обсязі поняттєво-термінологічним апаратом рекреаційної географії; невпевнено, із помилками виконує практичні завдання; не вміє наводити приклади із життя та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; відтворює інформацію лише на основі зовнішньої підказки.
1-34	Має лише загальне уявлення про навчальну дисципліну, знання програмного матеріалу носить фрагментарний характер, відповіді на запитання дає «так» чи «ні».

Критерії оцінювання самостійної роботи студента

Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
40-36	Надійно засвоїв програмний матеріал, що відведений на самостійне опрацювання; вичерпно, послідовно, грамотно і логічно його викладає, пов'язує теоретичні знання з практичними навичками та вміє обґрунтувати прийняті рішення, володіє різнобічними навичками і прийомами виконання практичних завдань. При цьому студент не має утруднень з відповіддю на видозмінені завдання, демонструє володіння різноманітними методами і прийомами наукового дослідження, виявляє знайомство не тільки з навчальною, але й монографічною та іншою довідковою літературою.
35-30	Твердо знає програмний матеріал, що відведений на самостійне опрацювання, грамотно й по суті викладає його; не допускає суттєвих неточностей у відповідях на питання, правильно застосовує теоретичні положення при вирішенні практичних завдань, впевнено володіє необхідними навичками і прийомами їх виконання. Самостійно відтворює знання з елементами перетворення. Застосовує їх у видозміненій, але близькій до типової ситуації, однак потребує допомоги викладача.
29-24	Має знання лише основного програмного матеріалу, що відведений на самостійне опрацювання, але не засвоїв його окремих деталей, допускає неточності, недостатньо правильні формулювання, порушення послідовності у викладі програмного матеріалу і відчуває утруднення при виконанні практичних завдань.
23-1	Не знає більшої частини програмного матеріалу, що відведений на самостійне опрацювання, допускає суттєві помилки; не володіє у достатньому обсязі поняттєво-термінологічним апаратом науки; невпевнено, із помилками виконує практичні завдання; не вміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; відтворює інформацію лише на основі зовнішньої підказки.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль						Разом	Сума
РОЗДІЛ 1		РОЗДІЛ 2		РОЗДІЛ 3			
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	60	100
10	10	10	10	10	10		
Контроль самостійної роботи						40	

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	відмінно
82 – 89	B	добре
74 – 81	C	
64 – 73	D	задовільно
60 – 63	E	
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

**Рекомендована література та інформаційні
ресурси
Основні**

1. Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник. / За загальною редакцією М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. – К.: Вид-во КНУ імені Т.Г.Шевченка, 2003. – 306 с.
2. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа: [Навчальний посібник] / С.Ю. Попович – К.: Арістей, 2007. – 480 с.
3. Сівак В.К. Заповідна справа : [Навчальний посібник] / В.К. Сівак, В.Д. Солодкий. – Чернівці : Зелена Буковина, 2001. – 208 с.
4. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л. Заповідна справа: [Навч. посібник] / Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, В.Д. Солодкий, Ю.Г. Масікевич, В.П. Шапорев, В.Ф. Моїсеєв – Харків: НТУ «ХП», 2002. – 240 с.
5. Фурдичко О.І. Заповідна справа в Україні : підручник / О.І. Фурдичко, В.К. Сівак, В.Д. Солодкий. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 336 с.

Додаткові

1. Андрієнко Т. Л., Байрак О. М., Залудяк М. І. та ін. Заповідна краса Полтавщини. – Полтава: ІВА “Астрея”, 1996. – 184 с.
2. Байрак О.М., Проскурня М.І., Стецюк Н.О. та ін. Еталони природи Полтавщини (розповіді про природного-заповідні території). – Полтава, Верстка, 2003. – 212 с.
3. Байрак О.М., Стецюк Н.О., Слюсар М.В. Наукова цінність ландшафтних заказників загальнодержавного значення Полтавської області // Заповідна справа в Україні. – 2002. – Т.8, вип.. 2. – С. 74-78.
4. Байрак О.М., Панасенко Т.В., Криворучко Т.В. Роль заповідних територій у проведенні тематичних екскурсій. // Роль навчальних та виробничих екскурсій в професійній підготовці майбутнього учителя природничих дисциплін: Збірник наукових праць .Всеукраїнський науково-практичний семінар: Полтава, 23-24 жовтня, 2003. – с.16-19.
5. Байрак О.М., Слюсар М.В., Стецюк Н.О. Роль гідрологічних заказників Полтавської області у збереженні біорізноманіття заплавних комплексів // Заповідна справа в Україні. – 2004. – Випуск 7)2). – С. 28-35.
6. Байдіков А. Ю. Природно-заповідний фонд - шлях виховання патріотизму та екологічної культури / А. Ю. Байдіков // Географія. - 2010. - № 7. - С. 29-30.
7. Гринчишин Н.М. Природно-заповідна справа : навч. посіб. / Н.М. Гринчишин. – Львів: ЛДУБЖД, 2008. – 224 с.

8. Гетьман В. Природний заповідник "Горгани" / В. Гетьман // Географія та основи економіки в школі. - 2010. - № 3. - С. 38-39.
9. Гетьман В. Природно-заповідна справа і мисливське господарство: компроміс чи взаємовиключення? / В. Гетьман // Краєзнавство, географія, туризм. Шкільний світ. - 2008. - № 36. - С. 10-12.
10. Остроушко О. Рівненський природний заповідник / О. Остроушко // Чумацький шлях. - 2011. - № 2. - С. 21-22.
11. Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природно-заповідника (Канів, 9-11 вересня 2003 р.). – Канів, 2003. – 351 с.
12. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч.2. Національні природні парки / Колектив авторів під ред. В.А. Онищенко і Т.Л. Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – 580 с.
13. Грищенко Ю.М. Основи заповідної справи : [Навчальний посібник] / Ю.М. Грищенко. – Рівне: РДТУ, 2000. – 239 с.
14. Давиденко В.М. Заповідна справа : Навчальний посібник для студентів екологічних, біологічних, природничих, лісівничих, агрономічних, зооінженерних факультетів вищих навчальних закладів III, IV рівнів акредитації. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. – 140 с.
15. Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення / Гол. ред. К.М. Ситник. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2009. – 332 с.
16. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація) : монографія / Л.П. Царик. – Тер-нопіль: «Підручники і посібники», 2009. – 320 с.
17. Природно-заповідний фонд Харківської області // О.В. Клімов, О.Г. Вовк, О.В. Філатова. – Х. : Райдер, 2005. – 304 с.

Інформаційні ресурси

- Андронов В.А. Заповідна справа: навч. посіб. / В.А. Андронов, Є.О. Варивода, Г.В. Тітенко. – Х.: НУЦЗУ, 2013. – 204 с.
- Борейко В.Е. Історія заповідної справи в Україні. – К. Наука, 2002. – 272 с.
<https://read.in.ua/book112004/>
- Дуднікова І.І. Концепція заповідної справи: сутність, значення, основні тенденції становлення і формування // І.І. Дуднікова // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2012. № 50. – С. 231-242
- Ковальчук А.А. Заповідна справа: Навч. посібн. / А.А. Ковальчук, - Ужгород: Вид-во «Ліра», 2002, - 328 с.